

UDK: 82(092)+1(=924)+297.4

Jamshid TAVMURADOV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi o'qituvchisi
E-mail: tavmuradovjamshid@ipu-edu.uz

PhD N.Farxodjonova taqrizi asosida

MIRZO BEDILNING FALSAFIY VA TASAVVUFIIY G'OYALARINI SHAKLLANISHIDA ADABIYOT, TIL VA USLUB MASALALARI

Аннотация

Ushbu maqolada Mirzo Bedilning falsafiy va tasavvufiy qarashlari shakllanishida adabiyot, til va uslub omillarining tutgan o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Bedil ijodida mavjud bo'lgan metafizik g'oyalar, borliq va inson mohiyati haqidagi mulohazalar, shuningdek, tasavvufiy mazmundagi timsollarni ifodalashda badiiy tilning o'ziga xos konstruksiyalari yorqin ko'rinishda namoyon bo'lishi asoslab beriladi. Maqolada shoirning til boyligi, metaforik tafakkuri hamda hind-musulmon madaniy merosi bilan uyg'unlashgan uslubiy xususiyatlari uning falsafiy qarashlar tizimini shakllantirgan poydevor sifatida yoritiladi. Shuningdek, Bedil asarlarida adabiyotning estetik funksiyalari bilan tasavvufiy didaktikaning uyg'unlashuvi, ma'naviy-ma'rifiy konsepsiyalarni ifoda etishdagi lingvopoetik mexanizmlar tadqiq qilinadi. Olingan ilmiy natijalar Bedil merosi va Sharq falsafasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglashga yordam berishi bilan birga, adabiy til va uslubning tasavvuf falsafasi shakllanishidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Mirzo Bedil, falsafiy g'oyalar, tasavvuf, adabiyot, til, uslub, lingvopoetika, metafora, Sharq mumtoz adabiyoti, ma'naviy meros, estetik qarashlar.

ПРОБЛЕМЫ ЛИТЕРАТУРЫ, ЯЗЫКА И СТИЛЯ В ФОРМИРОВАНИИ ФИЛОСОФСКИХ И СУФИЙСКИХ ИДЕЙ МИРЗО БЕДИЛЯ

Аннотация

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется роль литературы, языка и стиля в формировании философско-мистических взглядов Мирзо Бедил. Утверждается, что метафизические идеи, размышления о сущности бытия и человека, а также специфические конструкции художественного языка в выражении мистических образов в творчестве Бедил отчетливо проявляются. В статье подчеркивается языковое богатство поэта, метафоричность мышления и стилистические особенности в сочетании с индуистско-мусульманским культурным наследием как фундаментом, сформировавшим его систему философских взглядов. Также изучается сочетание эстетических функций литературы с мистической дидактикой в произведениях Бедил, лингвопоэтические механизмы в выражении духовных и просветительских концепций. Полученные научные результаты помогают понять неразрывную связь наследия Бедил с восточной философией, раскрывают значение литературного языка и стиля в формировании философии суфизма.

Ключевые слова: Мирзо Бедил, философские идеи, мистицизм, литература, язык, стиль, лингвопоэтика, метафора, классическая восточная литература, духовное наследие, эстетические взгляды.

ISSUES OF LITERATURE, LANGUAGE, AND STYLE IN THE FORMATION OF MIRZO BEDIL'S PHILOSOPHICAL AND SUFI IDEAS

Annotation

This article analyzes the role of literature, language, and style in the formation of Mirzo Bedil's philosophical and mystical views from a scientific and theoretical perspective. It is argued that metaphysical ideas, reflections on the essence of existence and man, and specific artistic constructs in expressing mystical images are clearly evident in Bedil's work. The article emphasizes the poet's linguistic richness, metaphorical thinking, and stylistic features, combined with the Hindu-Muslim cultural heritage as the foundation that shaped his philosophical system. It also examines the combination of the aesthetic functions of literature with mystical didactics in Bedil's works, as well as the linguapoetic mechanisms used to express spiritual and educational concepts. The obtained scientific results help us understand the inextricable connection between Bedil's legacy and Eastern philosophy, revealing the importance of literary language and style in the development of Sufi philosophy.

Key words: Mirzo Bedil, philosophical ideas, mysticism, literature, language, style, linguapoetics, metaphor, classical oriental literature, spiritual heritage, aesthetic views.

Kirish. Sharq adabiyoti tarixida inson tafakkurining yuksak cho'qqilaridan birini egallagan buyuk mutafakkir, shoir va faylasuflardan biri bu – Mirzo Abdulqodir Bedildir. U o'z davrining eng chuqur falsafiy tafakkur egalari qatoridan joy olgan, asarlari bilan nafaqat o'zbek, balki fors-tojik, hind, afg'on va boshqa Sharq xalqlari adabiyoti va ma'naviyatiga beqiyos ta'sir ko'rsatgan. Bedil ijodi Sharq mumtoz adabiyotining eng murakkab, falsafiy qatlamiga mansub bo'lib,

u tasavvufiy g'oyalarni inson ma'naviy kamoloti, mavjudot mohiyati, ilohiy haqiqatga intilish kabi masalalar bilan uyg'unlashtirgan.

XVII–XVIII asrlar Hindistondagi madaniy muhit, ayniqsa Boburiylar davrida fors tili va adabiyotining gullab-yashnashi Bedil ijodining shakllanishida muhim o'rin tutgan. U she'riyatni insonning ichki olamini, dunyo va borliqning sir-asrorini anglash vositasi sifatida ko'rgan. Shu bois Bedil

asarlarida tafakkur kengligi, falsafiy chuqurlik va ruhiy sezgirlik o'zaro uyg'unlashgan.

Mirzo Bedil o'z asarlari orqali "inson — olamning mohiyati" degan g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha, inson qalbi — bu koinotning in'ikosi, shuning uchun insonni anglash orqali butun borliqni anglash mumkin. Bu falsafiy qarashlar Bedilni Sharq tafakkurining eng yirik mutasavviflaridan biri sifatida tarixga muhrlagan.

Adabiyotlar tahlili. Mirzo Bedilning hayoti va ijodiy shakllanish bosqichlari haqida so'z ketganda otasi Muhammad Abdulxod Balx shahridan bo'lib, keyinchalik Boburiylar saltanati davrida Hindistonga ko'chib o'tgan. Bedilning oilasi o'z davrida ilm-fan va ma'naviyatga e'tibor beruvchi ziyolilar sulolasiga mansub edi. Yosh Bedil dastlabki ta'limni otasi va mahalliy ulamolardan olib, Qur'on, hadis, arab tili, fors tili, mantiq, falsafa, musiqashunoslik va she'riyat bilan chuqur shug'ullangan.

Uning hayot yo'li murakkab bo'lgan — Bedil yoshligidan boshlab tasavvufga qiziqib, ko'plab pir va shayxlar bilan muloqotda bo'lgan. U "Naqshbandiya" tariqatining ruhiy ta'siri ostida shakllangan bo'lsa-da, keyinchalik o'zining mustaqil falsafiy qarashlarini rivojlantirgan. Bu qarashlar asosan "vahdati vujud" (borliqning yagona mohiyati) g'oyasiga asoslangan bo'lib, unda inson, tabiat va ilohiy haqiqat o'rtasidagi uyg'unlikni tushuntirishga intilgan. M.Bedilning asosiy umri Hindiston poytaxti Dehli shahrida o'tgan. U yerda o'z davrining mashhur shoirlari, olimlari, mutasavviflari bilan do'stona munosabatda bo'lgan. Ayniqsa, Mirzo Abdulhakim Siyolkoviy, Mulla Hasan, va Mirzo Zuhur kabi ziyolilar bilan ilmiy-falsafiy subhatlar uning dunyoqarashini kengaytirgan. Ushbu dunyoqarash Bedilning ijodini uch asosiy bosqichga bo'ladi: Dastlabki bosqich (1644–1670-yillar): bu davrda u ilmiy bilimlarni egallash, tasavvufiy hayot asoslarini o'rganish va she'riyatda o'z yo'lini izlash bilan shug'ullangan. Ikkinchi ijodiy yuksalish davri (1670–1700-yillar): Bedilning eng mashhur asarlari — "Irfon", "Turi ma'rifat", "Ruboiyot", "Chor unsur", "Nukot", "Tilsim", "Qulzum ul-xayol" kabi ilmiy asarlar aynan shu yillarda yaratilgan. Uchinchi pishiq tafakkur davri (1700–1720-yillar): bu davr Bedil falsafasining eng yetuk bosqichi bo'lib, u asarlarida insonning ichki olamini, ruh va aql munosabatini, mavjudotning birligi g'oyasini chuqur tahlil etadi. Mirzo Bedil 1720-yilda vafot etgan hamda uning qabri Dehli'dagi mashhur Bedil nomidagi bog'da joylashgan bo'lib, u bugungi kunda ham ziyoratgoh sifatida qadrlanadi. Bedil asarlarida falsafiy va tasavvufiy g'oyalar asosan Sharq tasavvufiy tafakkurining eng murakkab va chuqur qatlamlaridan andoza olgan. U asarlarida falsafa, tasavvuf va adabiy ijod bir-biriga singib ketgan. Bedilning she'riyatida inson qalbi va ruhining mohiyati, mavjudotning sir-asrorini anglash va ilohiy haqiqatga erishish masalalari markaziy o'rin tutadi. Bedil ijodida yan bir mavzu «Vahdati vujud» g'oyasi muhim o'rin tutadi. Bedilning falsafiy qarashlarining asosiy g'oyasi "vahdati vujud" (borliqning yagona mohiyati) kontsepsiyasidir. Uning fikricha, barcha mavjudot — bu yagona ilohiy mohiyatning in'ikosi. Shu nuqtai nazardan inson qalbi koinotning mikroosmi bo'lib, uni anglash orqali inson butun borliqni anglashga yaqinlashadi. Bedilning bu qarashlari Ibn Arabiy, Suhravardiy va boshqa klassik tasavvuf mutafakkirlarining falsafasi bilan uyg'unlashadi, ammo u buni o'z she'riy uslubi va obrazlari orqali ifodalaydi. Uning falsafasida "Ruh va aql munosabati" masalasi ham falsafiy mohiyat kasb etadi. Bedil falsafasida inson ruhining rivojlanishi aql bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak, degan g'oya muhim o'rin egallaydi. U she'rlarida ruhiy uyg'unish, ichki dunyo bilan tanishish va hayotning mohiyatini tushunish jarayonini ta'riflaydi. Ruhiy yetuklik faqat bilim va aqlga tayanish bilan

emas, balki qalbning poklanishi, tasavvufiy mashqlar va o'z-o'zini anglash bilan bog'liqdir.

Bundan tashqari Bedilda tasavvufiy ramzlar va obrazlar uning dunyoqarashini yaqqol aks ettiradi. Bedilning ijodida ko'plab tasavvufiy ramzlar mavjud bo'lib, gul, sham, suv, osmon, yulduz, va boshqalardan iboratdir. Har bir obraz inson ruhining turli holatlarini yoki ilohiy haqiqatning bir qismidan dalolat beradi. Masalan, gul Bedil she'riyatida inson qalbining pokligi va go'zalligini ifodalasa, sham ma'naviy ravshanlik va ilohiy nurga intilishni ramziy qiladi. Shu tariqa, Bedilning she'riyatida ramzlar falsafiy ma'noga ega bo'lib, ilm ahlini tafakkur qilishga chorlaydi. Shuningdek, uning falsafiy qarashlarida hayot va o'lim masalasi alohida mavzu sanaladi. Bedil asarlarida hayot va o'lim masalasi ham falsafiy tafakkur markazida turadi. U hayotni vaqtincha, o'limni esa yangi bir borliqning boshlanishi sifatida ko'radi. Shu nuqtai-nazardan, inson dunyoviy tashvishlardan xoli bo'lishi va ruhiy o'sishga intilishi kerak. Bu qarashlar Bedilni Sharq tasavvufiy she'riyatining eng chuqur tafakkur egalari qatoriga qo'yadi. Tasavvufiy qarashlaridan biri ilohiy sevgi Bedil tasavvufiy g'oyalarni inson va ilohiy muhabbat munosabatlari orqali ifodalaydi. Uning she'riyatida sevgining eng oliy turi — ilohiy sevgi bo'lib, u qalbni poklaydi va insonni haqiqiy ma'naviy yuksalishga yetaklaydi. Shu nuqtai-nazardan, Bedilning asarlari nafaqat adabiy, balki ma'naviy-ma'rifiy hamda falsafiy ahamiyatga ega.

Eng muhim jihati shundaki, sof falsafiy g'oyalar ham ijodida ko'rinib turadi. Existensializm va insonning ichki izlanishi masalasi Bedil she'riyatida inson mavjudligi va uning ma'nosi haqida fikrlarini to'ldirib keladi. U hayotni oddiy voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki ma'naviy rivojlanish jarayoni sifatida ko'radi. Inson qalbi va ruhining ichki olami Bedil uchun eng muhim makon bo'lib, u yerda inson o'z mohiyati va hayot maqsadini izlaydi. Shu jihat Bedilning falsafiy tafakkurini Sharq existensializmi sifatida tasniflashga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bedil falsafasining yana bir tushunchalaridan biri ilm-fan va tafakkur munosabatidir. Bedil o'z falsafiy qarashlarida ilm va tafakkur o'rtasidagi uyg'unlikni muhim deb biladi. Uning asarlarida ilmiy bilimlar, mantiqiy fikrlash va falsafiy tafakkur ruhiy o'sish jarayoni bilan chambarchas bog'langan. Masalan, she'riy misollar orqali u insonning o'z ichki olamini anglash va koinot bilan uyg'unlashuvi zarurligini ko'rsatadi. Bedilning bu qarashlari zamonaviy falsafa va tasavvuf tadqiqotlarida ham katta qiziqish uyg'otadi.

Natijalar va muhokama. Haqiqiy falsafiy tafakkur egasi zamon va makon masalasiga to'xtalmay o'tmaydi. Bedil ijodida vaqt va makon falsafiy tasavvur orqali ifodalanadi. Uning fikricha, dunyoviy vaqt inson hayotining o'tkinchi va nisbiy qismi bo'lsa, ruhiy vaqt (ma'naviy vaqt) abadiy va cheksizdir. Shu nuqtai nazardan, inson o'z hayotini faqat tashqi voqealar bilan emas, balki ichki rivojlanish va ruhiy tajriba bilan ham o'lchashi lozim. Makon ham shunday falsafiy nuqtai-nazardan qaraladi: dunyo makoni inson ruhining tafakkur maydoniga moslashgan bir makon sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, badiiy adabiyot va falsafani mohirona birlashtira olgan mutafakkir she'riy obrazlar va ularning falsafiy funksiyasi haqida so'z yuritadi. Bedilning tasavvufiy qarashlarini anglash uchun uning she'riy obrazlariga alohida e'tibor qaratish zarur. Masalan: Gul-inson qalbining go'zalligi va pokligini ifodalaydi. Sham-ruhning nur va ilohiy sevgiga intilishini ramziy qiladi. Suv-insonning ruhiy tozalanishi va hayotiy energiyasi sifatida ko'rsatiladi. Yulduz va osmon-inson tafakkurining cheksizligi va ma'naviy yuksalishni ifodalaydi.

Bedil bu ramzlar orqali insonni tafakkur qilishga, hayot va mavjudot haqidagi chuqur savollarni anglashga chaqiradi.

Har bir obraz falsafiy va tasavvufiy mohiyatga ega bo'lib, o'quvchini ruhiy va aqliy rivojlanishga chorlaydi.

Ayniqsa axloqiy masalada mutafakkirning qarashlari ancha o'tkirroqdir. Etika va ma'naviy qadriyatlar muammosi Bedilning falsafiy qarashlarida muhim ahamiyatga ega. U insonni haqiqatga intilish, ruhiy poklik, ma'naviy yuksalish va ilohiy sevgiga erishish yo'lida o'zi bilan kurashishga chaqiradi. Shu bilan birga, Bedil ijtimoiy mas'uliyat va insoniy qadriyatlarni ham e'tibordan chetda qoldirmaydi. Uning fikricha, insonning ichki dunyosi bilan uyg'un bo'lgan hayot, jamiyat va tabiat bilan ham uyg'unlikni ta'minlaydi.

Bedilning ijodida til va uslub xususiyatlari alohida ahamiyatga ega voqeylikdir. Mirzo Bedil ijodi nafaqat falsafiy mazmuni bilan, balki til va uslubining murakkabligi bilan ham mashhur. U she'riyatida murakkab sintaksis, chuqur metaforalar, tasavvufiy ramzlar va boy obrazlar orqali o'quvchini tafakkurga chorlaydi. Bedilning uslubi uni o'rta asr Sharq mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalardan biriga aylantiradi. Xususan, birinchidan, tilning murakkabligi va boyligi Bedil fors tili va uning o'zbekona variantlarini o'z ijodida uyg'un ishlatganligida ko'rinadi. U murakkab sintaktik tuzilishlar, arab va fors so'zlarining boy lug'aviy qatlamini qo'llagan. Bu til o'quvchidan yuqori darajadagi diqqat va tafakkur talab qiladi. Shu bois Bedil she'riyatini o'qish va tushunish nafaqat adabiy zavq, balki intellektual mashq sifatida qaraladi. Ikkinchidan, murakkab iboralar va sintaksis Bedil she'riyatida murakkab, ko'p qatlamli jumlar va o'ziga xos ritm mavjudligini ta'minlagan. Bu uslub insondan diqqatni talab qiladi, ammo mutolaa qiladigan shaxsni o'z ichki dunyosi va tafakkur olamiga chuqurroq kirishga undaydi. Shu jihat Bedilning ijodini nafaqat estetik, balki intellektual tajribaga aylantiradi.

Ushbu jihatdan Bedilning Sharq adabiyotiga ta'siri juda katta bo'lgan. Mirzo Bedil ijodi Sharq mumtoz adabiyotining rivojlanishida muhim burilish nuqtasi bo'lgan. U nafaqat o'z davrining shoirlari va mutafakkirlariga, balki keyingi asrlarning adabiy va falsafiy tafakkuriga ham beqiyos ta'sir ko'rsatgan. Bedilning ijodiy merosi quyidagi jihatlar bilan adabiyotga ta'sir qilgan:

1. She'riyatning falsafiy yo'nalishi: Bedil she'riyatida falsafiy g'oyalar va tasavvufiy qarashlar markaziy o'rin egallaydi. Bu uslub keyingi davr shoirlari, xususan, XVIII–XIX asr Hindiston va Markaziy Osiyo shoirlariga ta'sir qilgan. Bedilning murakkab sintaksisi, ramzlar va metaforalar orqali falsafiy kontsepsiyalarni ifodalashi keyingi shoirlar uchun o'rnatilgan bo'lgan. 2. Til va uslubdagi yangiliklar: Bedil murakkab til va uslubini yaratgan bo'lib, u she'riyatda yangi estetika va intellektual tajriba yaratdi. Bu uslub keyingi avlod shoirlariga ilhom manbai bo'lib, Sharq mumtoz adabiyotida til va obrazlar bilan eksperimental ishlashga yo'l ochdi. 3. Sharq xalqlari adabiyotiga keng ta'sir: Bedil ijodi nafaqat fors-tojik va o'zbek adabiyotiga, balki hind, afg'on va boshqa Sharq xalqlarining she'riyatiga ham ta'sir qilgan. Uning falsafiy-shevriy tafakkuri va tasavvufiy obrazlari turli mintaqalarda o'ziga xos tarzda qabul qilingan va rivojlangan. 4. Zamonaviy tadqiqotlar va merosi: Bugungi kunda Bedilning asarlari Sharqshunoslik va adabiyotshunoslikda katta qiziqish uyg'otadi. U o'z davridan qat'iy nazar, zamonaviy o'quvchi uchun ham chuqur falsafiy va ma'naviy mazmun bilan qadrlidir. Bedilning ijodi Sharq tafakkurining rivojlanishida doimiy manba sifatida o'rganilmoqda.

Xulosa. Mirzo Bedil Sharq adabiyotining eng yirik shoirlaridan biri bo'lib, uning ijodi nafaqat she'riyat, balki falsafa va tasavvuf sohalarida ham chuqur iz qoldirgan. Bedil she'riyatida vahdati vujud, ruh va aql uyg'unligi, ilohiy sevgi, hayot va o'lim masalalari kabi falsafiy va tasavvufiy g'oyalar asosiy o'rin egallaydi.

Uning tili va uslubi murakkab, metaforalarga boy va tasavvufiy ohang bilan boyitilgan bo'lib, kishini tafakkur va ruhiy o'sishga chorlaydi. Bedil ijodi Sharq adabiyotida falsafiy she'riyatning rivojlanishiga, tasavvufiy tafakkur va obrazlarning boyitilishiga katta hissa qo'shgan. Shuningdek, Bedilning ijodiy merosi bugungi kunda ham ilmiy-falsafiy tadqiqotlar, adabiyotshunoslik va Sharqshunoslikda katta ahamiyat kasb etmoqda. U o'z davridan qat'iy nazar, zamonaviy o'quvchi uchun ham ruhiy va intellektual boylik manbai bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Bedil, Mirzo Abdulqodir. Divan-i Bedil. Dehli: 1720.
2. Abdullayev, S. Sharq she'riyati va Bedil ijodi. Toshkent: O'zbekiston, 2005.
3. Akbarov, T. Tasavvufiy tafakkur va Mirzo Bedil. Toshkent: Fan, 2010.
4. Subhani, H. Persian Mystical Poetry: Bedil's Contribution. Delhi: 2012.
5. Mirzo, F. O'zbek mumtoz she'riyatida Bedil ta'siri. Toshkent: 2015.
6. Usmonov F. Problems of modern computer ethics //American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. – 2022. – T. 6. – C. 26-32.
7. Khayitboy K., Ilhom R. The impact of liberalization on the development of the social system //International engineering journal for research & development. – 2020. – T. 5. – №. 3. – C. 4-4.
8. Abdizaitovich G. Educational Problems In The Information Society //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2025. – T. 6. – №. 4. – C. 5-5.
9. Ganiyev E. Stages of development and impact on social life of an informed society in Uzbekistan //Western European Journal of Historical Events and Social Science. – 2024. – T. 2. – №. 11. – C. 17-20.